

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS  
ISTORIJOS  
METRAŠTIS

2001 metai

1



LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK  
OF LITHUANIAN  
HISTORY

2001

1

VILNIUS 2002

---

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH  
FÜR LITAUISCHE  
GESCHICHTE

2001

1

VILNIUS 2002

UDK 947.45  
Li 237

**Redakcinė kolegija:**

**Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS**  
*Vytauto Didžiojo universitetas*

**Alfonsas EIDINTAS**  
*Vilniaus universitetas*

**Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)**  
*Lietuvos istorijos institutas*

**Česlovas LAURINAVIČIUS**  
*Lietuvos istorijos institutas*

**Ingė LUKŠAITĖ**  
*Lietuvos istorijos institutas*

**Bronius MAKAUSKAS**  
*Lenkijos MA istorijos institutas*

**Edmundas RIMŠA**  
*Lietuvos istorijos institutas*

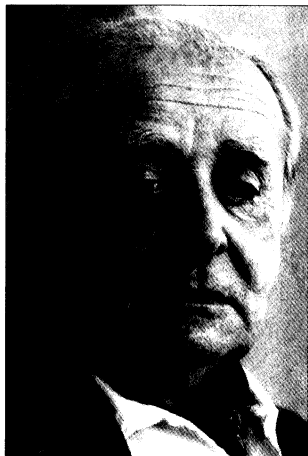
**Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)**  
*Lietuvos istorijos institutas*

**Vladas SIRUTAVIČIUS**  
*Lietuvos istorijos institutas*

**Saulius SUŽIEDĖLIS**  
*Milersvilio Universitetas*

Redakcinės kolegijos adresas:  
Kražių g. 5, 2001 Vilnius  
<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

## IN MEMORIAM



### **JERZY GIEDROYCAS – LIETUVOS KUNIGAIKŠTIS PARYŽIUJE... (1906 07 27 – 2000 09 14)**

2000 m. naktį iš rugsėjo 14 į 15 d. kukliuose Paryžiaus priemiesčio Maisons-Laffite rūmuose mirė Jerzy Giedroycas – paryžietiško žurnalo „Kultura“ lenkų kalba įkūrėjas ir Redaktorius (rašau iš didžiosios raidės, nes tai tarsi buvo visuotinai pripažintas ir visiems žinomas, jam priskiriamas pseudonimas). Lenkams ir Lenkijai visą laikotarpį nuo karo buvo jis moralinis-etinis autoritetas, gebantis derinti sveiką patriotizmą su realiu situacijos vertinimu, nepriklausomos politinės minties ir lenkiškos kultūros reiškėju. Veik daugiau kaip 50 m., nors ir nekodifikuota, bet aiškiai buvo jaučiama ir kultūroje, ir politikoje vadinamoji „Kultūros“ linija, kurią galima būtų nusakyti trumpai šiais žodžiais: stiprus, bet ne nacionalistinis, valstybingumas ir harmoningi santykiai su kaimynais. Ši linija buvo paveiki ne tik emigracijoje, pačioje Lenkijoje, bet ir viso Vidurio–Rytų Europos regiono politinėje mintyje, politiniame-kultūriniame gyvenime. Neatsitiktinai po jo mirties apie tai buvo pirmiausia prisiminta ir Lietuvoje. „Velionio darbai ir idėjos šiandien jungia ir ateityje jungs kaimynines tautas bei valstybes. Per visą Lietuvos okupacijos laikotarpį ir Vidurio Europos sovietinės priklausomybės metus velionis nuosekliai kėlė tautų laisvės idėją, žodžiais ir darbais puoselėjo mūsų sugrįžimo į demokratišią šalių bendriją viltį“, – sakoma Lietuvos Respublikos prezidento Valdo Adamkaus užuojautoje nuo lietuvių tautos velionio Jerzy Giedroyc artimiesiems<sup>1</sup>. Šiais žodžiais ne tik išreikšta įprasta pagarba mirusiajam, bet ir nusakyta dabartinės

<sup>1</sup> Paryžiuje mirė Jerzy Giedroycas, *Lietuvos rytas*, 2000 09 16.

Lietuvos santykio su mirusiojo idėjomis, darbais ir veikla esmė. Savo straipsnelyje nors ir labai bendrais pastebėjimais norėčiau paaiškinti šį santykį. Nepretenduoju į išsamumą, tik į kuklų, kažkiek susistemintą priminimą apie Jerzy Giedroyc'o darbus, veiklą ir jo reikšmę Lietuvai. Neabejoju, kad ateity atsiras gebančių apmąstyti tai įvairiais aspektais (kultūrologiniu, politiniu, galbūt net psichologiniu-mentali- niu...) ir padaryti nepalyginamai gilesnes išvalgas. Taigi kas jis ir kodėl Jerzy Giedroycas – Lietuvos kunigaikštis Paryžiuje?..

Lankantis Paryžiuje, dažnai iš kolegų lenkų, ir paryžiečių, ir „varšuviečių“, tekdavo būti paklaustam: Ar jau aplankei savo „Książę z Maisons-Laffite“ (Kuni- gaikštį iš Maisons-Laffite)? Ir tai buvo klausama ne juokaujant, bet su didele pagarba, dalis kurios, nors ir nepelnytai, tekdavo ir klausiamajam vien todėl, kad jis lietuvis, kad lietuviu vardas jį sieja su neginčijamu Paryžiaus lenkams autoritetu. Tiesa, jis pats kunigaikščio titulo nenaudojo, bet lietuviškos savo kilmės neneigė, pokalbiuose netgi apie ją prisimindavo apgailestaudamas, jog lietuvių kalbos nemo- kąs ir nesuprantas kaip kad žymusis mūsų tėvynainis ir „Kultūros“ bendražygis Czesławas Miłoszas... Vis dėlto velionio sąsajos su lietuvių tauta prasimuša iš kalbos versmių (prisiminkime pavardės skambesį, jos šaknį „giedra“ nusakančią netgi, manyčiau, jo asmenybės bruožų esmę) ir iš garbios kilmingųjų lietuvių – kunigaikščių Giedroycų (Giedraičių) praeities. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų kunigaikščių giminė, kilusi iš sritinių kunigaikščių, kurių valdos buvo Aukš- taitijoje. Tai giminė, per keletą šimtmečių išugdžiusi daug eilinių dvasininkų ir ne vieną aukštus įgaliojimus turėjusį Bažnyčios hierarchą, dažniausiai valdžiusį Že- maičių vyskupiją. Paskutinis iš nešiojusių Žemaičių vyskupijos ganytojo mitrą buvo Juzefas Arnulfas Giedraitis (Józefas Arnulfas Giedroycas, vyskupiją valdė 1801– 1838)<sup>2</sup>. Tiesa, Jerzy Giedroycas gimė Minske („Mińsk Litewski“), istorinėje Lietu- voje, 1906 m. liepos 27 d. ir su etnine Lietuva tarsi jau nebeturėjo aiškių ryšių. Jo vaikystė gana neturtingo tėvo farmacininko šeimoje buvo paženklinta karo ir revo- liucijos<sup>3</sup>, lankant mokyklas Minske ir Maskvoje. Tik 1919 m. šeimai persikėlus į Varšuvą mokėsi jau normalesnėmis sąlygomis. 1924 m. baigė Jano Zamoyskio gimnaziją, Varšuvos universitete studijavo teisę. Augęs kaip „ne ponų vaikas“, demokratiškoje aplinkoje anksti tapo savarankiškas, visuomeniškai aktyvus. Jau Maskvoje, gyvendamas atskirai nuo šeimos, patyrė bolševikų revoliucijos išpū- džius, susidūrė su Józefo Piłsudskio legenda. Jo žodžiais tariant, Maskvoje ir Mins-

<sup>2</sup> A. P r a š m a n t a i t ė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius, 2000, p. 13.

<sup>3</sup> J. G i e d r o y c, *Autobiografia na cztery ręce*. Oprac. i posłowiem opatrzył Krzysztof Pomian, Warszawa, 1994, s. 9–11.

ke „prasidėjo Piłsudskio asmens garbinimas“<sup>4</sup>, kurio praktine išraiška tapo studijų laikotarpis. Vienu metu, bandydamas nesėkmingai derinti pagarbą legalizmui su potraukiu prie revoliucingumo, buvo tapęs antiparlamentariniu. Gegužės perversmo dienomis aiškiai pasijuto esąs priešiškas parlamentarizmui, propiłsudskininku ir neabejojo dėl autoritarinės valdžios būtinumo to meto Lenkijoje<sup>5</sup>. Buvo propiłsudskininkas, bet ne piłsudskininkas. Atvirkščiai, aršus pastarųjų kritikas. J. Piłsudskis jam buvo ne tik Lenkijos valstybingumo atkūrimo simbolis, bet ir vienintelis politikas, kuris savo veikloje vadovavosi pirmiausia valstybės interesu. Tuo tarpu piłsudskininkai šį interesą jau buvo pakeitę į savo koterijos interesą. Giedroycas jau tuomet buvo *realpolitikos* šalininkas, kuris valstybės interesą laikė objektyviu veiklos tikslu, t. y. viršpartiniu, viršideologiniu. Jau vėliau, „Kultūros“ laikais, nepaisydamas lenkų emigracijos politikų kritikos, palaikė, pritarė gomulkiniams pertvarkymams Lenkijoje tiek, kiek jie darė Lenkiją savita socializmo stovykloje, mažiau totalitarine, palaikydamas bet kokią opoziciją prokomunistiniam režimui, net ir pačias silpniausias politines gruputes. Kiekvienoje, nors ir menkiausioje iniciatyvoje, politiniame judesyje, net ir simboliniame geste matė prasmę ir vertę. Ir neklydo. Ne viena iš tokių kaip Žmogaus teisių gynimo komitetas buvo labai reikšminga intelektualinėse diskusijose svarstant politines aktualijas<sup>6</sup>. Lenkiją matė viso pasaulio politiniame kontekste. Pavyzdžiui, Lenkijos problemų sprendimą siejo netgi su Tibeto problema<sup>7</sup>. Nebuvo prisirišęs nė prie vienos ideologijos. Nemėgo, tiesiog nepakentė iki pat gyvenimo pabaigos nacionalizmo. Lygiai taip pat buvo priešiškas totalitariniam socializmui, bet gebėjo vertinti 1950–1960-ųjų metų revizionistų politinį vaidmenį. Bažnyčią taip pat visą laiką vertino priklausomai nuo jos kaip institucijos elgsenos naudingumo ar nenaudingumo valstybės interesams<sup>8</sup>. Visada buvo ir liko pragmatikas ir tvirtų principų žmogus. Toleravo žmones, turėjusius savo laisvės, Lenkijos nepriklausomybės viziją, bet buvo negailestingas, kai matė grėsmę fundamentalioms laisvės ir demokratijos vertybėms.

Paskutiniaisiais studijų metais, apie 1928 m., tapo ir valdininku – dirbo Ministrų Tarybos Spaudos biure<sup>9</sup>. Nuo tol iki pat karo jo veikla buvo dvilypė, netgi tam tikra prasme prieštaringa: kaip valdininko, kur reiškęsi lojalumas valstybei (dirbo patareju Žemės ūkio ministerijoje, vėliau Verslo ir prekybos ministerijoje) ir tuo pat

<sup>4</sup> Ten pat, p. 10.

<sup>5</sup> Ten pat, p. 25.

<sup>6</sup> Do społeczeństwa polskiego. Ruch obrony Praw Człowieka i Obywatela, *Kultura*, 1977, nr 5/356, s. 154–156.

<sup>7</sup> M. K r ó l, Polityka Jerzego Giedroycy, *Tygodnik Powszechny*, 2000 09 24.

<sup>8</sup> Ten pat.

<sup>9</sup> I. G i e d r o y c, *Autobiografia na cztery ręce*, s. 27.

metu kaip ne visada lojalus valdžiai žurnalisto, laikraščių redaktoriaus<sup>10</sup>. Nedaug trūko, jog J. Giedroyco karjera dėl to būtų pasibaigusi Kartušo Berezos koncentracijos stovykloje. Antra vertus, toks jo veiklos dvilypumas buvo ir naudingas. J. Giedroycas abi savo veiklos sritis labai vertino ir nematė jų prieštaravimo, išvelgė jų suderinamumą. Kaip valdininkas orientuodamasis valstybinės administracijos labirintuose galėjo inspiruoti, remti tuos valdžios sumanymus, kuriuos laikė svarbiais Lenkijai. Redaguodamas nuo 1931 m. dvisavaitinį „Bunt Młodych“ („Jaunųjų maištas“), 1937 m. persitvarkiusį į „Politykos“ savaitraštį, bendraudamas su tokiais plunksnos meistrais kaip Ksaweras Pruszyński, broliai Bocheńscai, Stefanas Kisielewski ir kitais, minėtas inspiracijas, sumanymus turėjo progą aptarti ir svarstyti strateginiame lygmenyje ar teikti pasiūlymus politiškai labiau apibendrintoms programoms, o ne politiškai siaurai angažuotoms, susietoms su valdžioje esančia politine jėga. Jau tuomet savo aplinkoje pasižymėjo kaip vadovas, iniciatorius. „Politykos“ aplinka matė jį kaip būsimąjį premjerą. Ir ne be pagrindo. Jau tuomet išryškėjo jo tokios savybės kaip tolerancija, lojalumas, aukojimasis, politinių ambicijų viršenybė prieš asmeninius, gebėjimas užmegzti kolegiškus, draugiškus santykius su žmonėmis, kantrybė, atkaklumas, nusiteikimas kovoti iki galo, antipatija pralaimėjimams, nuoseklus principinių nuostatų laikymasis, organizatoriaus talentas, greitas mąstymas, inteligentiškumas, vaizduotė... Iš kitų neformalių lyderių jis išsiskyrė veiklos motyvacija. Ne karjera, ambicijos, bet sąvokos „tarnystė“, „misi-ja“, „pareiga“ jau tuomet buvo jo veiklos variklis. Pats nevertodamas šios patetinės frazeologijos, nes labai jos nemėgo, dažnai yra pažymėjęs, jog buvo išauklėtas Piłsudskio ir Żeromskio idėjų kulto<sup>11</sup>, iš kurių ir kilo jo pagrindiniai gyvenimo veiklos principai – būti kuo naudingesniam savo kraštui, „daryti tai, ko reikia tam reikalui“. Todėl ir kilus karui 1939 m. evakavosi kartu su ministerija į Rumuniją. Bukarešte tapo Lenkijos ambasadoriaus Rogero Raczynskio sekretoriumi, uždarius ambasadą – neoficialiu lenkų *chargé d'affaires* prie Čilės diplomatinės atstovybės. 1940 m. kovo mėn. anglų padedamas pasitraukė į Stambulą, iš ten nuvyko į Palestiną ir įstojo į Karpatų brigados karines formuotes, dalyvavo mūšiuose dėl Tobruko, vėliau, jau generolo Anderso II korpuse, tapo Karinio propagandos biuro vadovu. Tarnavo Palestinoje ir Irake.

Karui pasibaigus, ilgai svarstyti, ką daryti toliau, jam nereikėjo. Nuostata „daryti tai, ko reikia tam reikalui“, t. y. Lenkijos nepriklausomybei, jį skatino įgyvendinti šią idėją, o tai buvo galima realizuojant nepriklausomą mintį, nepriklausomą lenkišką žodį. Dėl to visas jėgas skyrė minties laisvės ir demokratijos siekiui. Šioje savo veikloje jis ir atsiskleidė kaip didis politikas, fenomenalus organizatorius. Tai

<sup>10</sup> Ten pat, p. 29, 41.

<sup>11</sup> Ten pat, p. 52–58, 64–73.



buvo žmogus-institucija. 1946 m. Romoje J. Giedroycas įsteigė leidybos ir tyrinėjimų centrą – Literatūros institutą (Instytut Literacki). Nuo 1947 m. ten ėmė leisti garsųjį mėnraštį „Kultura“ (pirmas numeris išėjo birželio mėn.). Kiek vėliau, 1948 m., Literatūros institutas ir „Kultūros“ redakcija persikėlė į Paryžių<sup>12</sup>. Nuo to laiko iki mirties jo ir labai negausių bendradarbių pastangomis išėjo 636 „Kultūros“ numeriai. Mėnraščio reikšmę būtų sunku pervertinti prisiminus, kad čia savo kūriniais spausdino Czesławas Miłoszas, Witoldas Gombrowiczius, Gustawas Herling-Grudziński ir daugelis kitų naujausios lenkų literatūros šulų. Ar neturėdami perspektyvos skelbti jie būtų parašę tuos kūriniai, kurie buvo spausdinti „Kulturoje“? O kaip būtų atrodžiusi lenkų ir apskritai demokratinė politinė mintis be šio žurnalo? Juk kaip tik „Kultura“, o nuo 1962 m. pradėtas taip pat jo iniciatyva leisti ir jo kaip redaktoriaus prižiūrimas istorinis žurnalas „Zeszyty Historyczne“ („Istorijos sąsiuviniai“), skelbė daugybę straipsnių, organizavo diskusijas, konferencijas... Faktiškai „Kultura“ jo ir negausių bendražygių pastangomis tapo ne tik lenkų, bet ir tarptautiniu žurnalu, nukreiptu prieš Jaltos nutarimų įteisintą pasaulio politinę sistemą. J. Giedroyco nuomone, žmonijos evoliucijai didelė kliūtis po karo buvo ne tik stalinizmas, bet ir ši sistema, sukonstruota pagal Winstono Churchillio, Stalino ir Theodoro Rooseveltto planą... Straipsniuose, diskusijose buvo formuluojama taiki pokarinio Europos padalijimo revizija. Programos pagrindą sudarė teritorinių pokyčių, įvykusių kaip karo rezultatas, pripažinimas ir juridinis įteisinimas. Kaip tik „Kultura“ pradėjo lenkų ir vokiečių taikymosi procesą Oderio sienos pripažinimo pagrindu. Čia kilo aršiai lenkų emigracijos sutikta Lenkijos rytinių sienų *status quo* idėja. Taip pat priešingai didžiajai lenkų emigracijos daugumai „Kultūros“ grupuotė atmetė „išvaduojamojo“ karo, arba karinio SSSR-JAV konflikto, idėja, griauinant komunistinę sistemą. Kritikuodamas pokarinės lenkų emigracijos nuostatą „jedna bomba atomowa i wróćimy się do Lwowa“ („viena atominė bomba – ir grįšime į Lvovą“), pasisakė už nuoseklų ideologinį darbą kovojant su sovietine imperija, siejo jos krachą su demokratijos pricipų įsitvirtimu pasaulinės politikos praktikoje bei jos išprovokuotais demokratiniiais procesais komunistinėje sistemoje. J. Giedroycas ir „Kultūros“ grupė niekada šios sistemos griuvimo nesiejo su kova prieš Rusiją ir rusus. Visada pasisakė už dialogą su rusais, o Rytų Europos išsilaisvinimą iš komunistinės sistemos daugiausia siejo su Rusijos demokratėjimu, jos gebėjimu taikiai sugyventi su kaimynais<sup>13</sup>. Žurnalas stengėsi kuo plačiau aptarti SSSR vykstančius procesus, dažnai komentuodamas ir politinius, ir kultūrinius procesus, faktus kartais specialioje rubrikoje „Sovietų spaudoje“<sup>14</sup>. Artimai bendra-

<sup>12</sup> Ten pat, p. 121–144.

<sup>13</sup> A. M e n c w e l, Wobec Rosji – spłot czy gwałt?, *Kultura*, 1998, nr 11/614, s. 34–35.

<sup>14</sup> A. K r u c z e k, W sowieckiej prasie, *Kultura*, 1977, nr 5/356, s. 84–90.

darbiavo su rusų emigrantų grupe, besitelkiančia apie žurnalą „Kontinent“, „Kulturoje“ dažnai buvo apžvelgiama rusų literatūra, rusų literatūrinio-kultūrinio gyvenimo aktualijos<sup>15</sup>.

Vieną centrinių vietų J. Giedroyco veikloje visą laiką užėmė Lietuva. Ne tik istorinė, bet ir multikultūrinė, daugiatautė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir jos paveldas – darnūs religiniai santykiai, tautų sambūvis. Visada jam rūpėjo buvusios LDK tautų – lietuvių, baltarusių, ukrainiečių, lenkų reikalai, problemos ir tarpusavio santykių perspektyva. Buvo tarsi tos J. Piłsudskio nerealizuotos Respublikos vizijos tęsėjas, nes jo politinė šio regiono vizija kaip tik išaugo iš ankstesnio jauno pilsudskininko patyrimo. Be abejo, jo politinė vizija ir veiklos praktika pranoko savo pirmtaką demokratiškumu ir visuotine lygybe pagrįstu tarpusavio sugyvenimo principu, nes buvo konstruota remiantis karčiomis istorijos pamokomis. Vienas pagrindinių žurnalų uždavinių – kuo daugiau informacijos apie vienas kitą. Ir ne „nuogos“ faktinės, bet išdiskutuotos, išanalizuotos. Daugiausia remiantis Lenkijos valstybiniu interesu, bet niekada nepamirštant Baltarusijos, Ukrainos ir Lietuvos. „Kultūros“ žurnalas su nuolatinėmis rubrikomis „Lenkija ir rytiniai kaimynai“, dažnai išskiriant iš jos „Lietuvišką kroniką“, „Redaktoriaus žodis“, straipsniuose, reportažuose pranešdavo, aprašydavo, vertindavo Lietuvoje vykstančius procesus, jų reikšmę visos Europos geopolitikos, geoekonomikos kontekste. Vienas pagrindinių J. Giedroyco rūpesčių buvo draugiški Lietuvos ir Lenkijos santykiai. Savo kaip redaktoriaus pastabomis jis siekė užkirsti kelią abipusiam nacionalizmui, ne kartą kritikavo trumparegišką Lenkijos Rytų politiką, atskirų vyriausybių nenorą suvokti, kad Lenkijos kaimynams ukrainiečiams, baltarusiams, lietuviams visai nepriimtini lenkų, kaip „vyresniojo brolio“, tonas bei elgesys<sup>16</sup>. Nuo pat „Kultūros“ leidimo pradžios J. Giedroycas priešingai daugeliui lenkų emigrantų Vakaruose laikėsi nuostatos, jog Vilnius ir Lvovas Lenkijai neturėtų būti gražintas. Labai aktyviai jis palaikė Lietuvos ketinimą atkurti savo nepriklausomybę. Sužinojęs apie tai, jis kreipėsi į Lenkijos Seimo ir Senato narius ragindamas Lenkiją vieną pirmųjų pripažinti 1990 m. kovo 11 d. aktą. Vėliau, jau Lietuvai atgavus nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d., aiškiai ir principingai išsakė savo nuostatą Lietuvos lenkų atžvilgiu: autonomijas kuria tik Lietuvos nedraugai, lenkų universitetą Vilniuje steigia tik tie, kurių „ambicijos ir keisti planai užgožia realybę“. Kad Lenkijai atgavus nepriklausomybę neatsirado rimtų politikų, galėjusių kelti rytinių jos sienų pakeitimo reikalavimus, didelis ir J. Giedroyco nuopelnas. Kaip tik tai ir laikomas di-

<sup>15</sup> S. M a c i e j k o, Nad „Kontinentem“, *Kultura*, 1977, nr 4/355, s. 24–42; A. K r u c z e k, W sowieckiej prasie, ten pat, p. 91–98.

<sup>16</sup> Notatki redaktora, *Kultura*, 1998, nr 12/615, s. 116–119.

džiulis jo kaip politiko nuopelnas. J. Giedroycas išauklėjo naujoviško mąstymo politikų ir politinių mąstytojų kartą. Skyrėsi nuo kitų politikų ir savo mentalitetu: suprato savo kaip politiko reikšmę ir atsakomybę, tačiau niekada nemėnė turįs teisę būti politinėje valdžioje<sup>17</sup>. Grįžtant prie Lietuvos, verta prisiminti, jog jo ir Cz. Miłoszo iniciatyva 1993 m. Vilniaus universitete buvo įkurta Polonistikos katedra. Jis visokiais būdais, primygtinai reikalaujamas ir kantriai aiškindamas, stengėsi diegti savo kraštiečiams bei tautiečiams tolerancijos ir pagarbos kaimynams dvasią<sup>18</sup>. Darydamas tam tikrų nuolaidų dėl daromų klaidų, atsargiai kritikuodamas kai kurias lietuvių nacionalizmo apraiškas tautinių mažumų atžvilgiu, kvietė juos stiprinti demokratijos pozicijas Lietuvoje, kurti pilietinę visuomenę<sup>19</sup>. Džiugu, kad Redaktoriaus nuopelnus spėta deramai įvertinti Lietuvoje. Prieš kelerius metus jis buvo apdovanotas Lietuvos kunigaikščio Gedimino 1-ojo laipsnio ordinu. Jam buvo suteiktas Lietuvos garbės piliečio vardas.

J. Giedroycas iniciatyva leidžiamuose žurnaluose „Kultura“, „Zeszyty Historyczne“ puslapiuose vietas atsirasdavo ir lietuvių rašytojams, istorikams, kurie priešinosi sovietų okupacijai. Šie žurnalai, ypač „Kultura“, slaptais keliais, dažnai su tokių žmonių kaip prof. Jerzy Kłoczowskio pagalba pasiekdavo Lietuvą ir būdavo slapta skaitomi, iš rankų į rankas platinami. Nemažai numerių pasiekdavo Lietuvą ir per emigraciją. Lietuvių ir lenkų emigrantai, ypač grupuotė „Santara-Šviesa“, Jungtinėse Amerikos Valstijose prie to irgi yra prisidėję. „Kultura“ stiprino tokių intelektualų kaip Juozas Tumelis, Tomas Venclova, Vytautas Landsbergis (galima čia išvardyti ir daugiau lietuvių intelektualų, politikų pavardžių, bet apsiribosiu žinomesnėmis)



1995 m. gegužė, Maisons-Laffite.  
J. Giedroycas ir R. Miknys Literatūros instituto ir  
„Kulturos“ redakcijos bibliotekoje

<sup>17</sup> M. K r ó l, min. veik.

<sup>18</sup> Notatki Redaktora, *Kultura*, 1999, nr 12/627, s. 137.

<sup>19</sup> Notatki Redaktora, *Kultura*, 1999, nr 9/624, s. 137–138.

užsidegimą toliau veikti, puoselėti neindoktrinuotą kultūrą, mokslą, nenuleisti rankų prieš sovietinį režimą. „Kultura“ darė tiesioginę įtaką ne vieno lietuvių intelektualo mentaliteto pokyčiams tolerancijos linkme, kitataučių, ypač lenkų, atžvilgiu.

Savo darbus „Kulturoje“ spausdino ir lietuvių emigrantai: filosofas Juozas Girnius, politologas Eugenijus Gruodis, poetas Kazys Bradūnas, rašytojas, poetas ir publicistas T. Venclova ir daugelis kitų. Daug medžiagos apie naujausių laikų istoriją, sudėtingus lenkų ir lietuvių santykius spausdino „Zeszyty Historyczne“. Štai viename iš paskutinių, 132, numeryje yra nemažai medžiagos, tiesiogiai susijusios su Lietuva<sup>20</sup>. Su skaitytojais beatsisveikinančioje „Kulturoje“ Lietuva taip pat liko neužmiršta<sup>21</sup>.

Jau po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo J. Giedroyco ir Cz. Miłoszo vadovaujamas Nepriklausomos lenkų literatūros ir mokslo pagalbos fondas (Fundusz pomocy niezależnej literaturze i nauce polskiej) suteikė paramą ne vienam Lietuvos istorikui, menininkui. Šių eilučių autoriui kartu su bent keliais kolegomis iš Lietuvos istorijos instituto teko gавus iš jo stipendiją padirbėti Paryžiaus bibliotekose ir archyvuose. Lietuvos istorikams ypač didelis atradimas buvo Biblioteka Polska w Paryżu (Lenkų biblioteka Paryžiuje) ir Adomo Mickevičiaus muziejaus fondai. Čia daug medžiagos, susijusios su LDK istorija XVIII a. ir ypač XIX a., kuri svarbi ieškant atsakymo į lietuvių politinio tautiškuo konstitavimąsi ir ypatumą. Ne vienam lietuvių istorikui per trumpus susitikimus J. Giedroycas yra akcentavęs, jog šis palikimas turi būti prieinamas Lietuvos kultūros ir istorijos tyrinėtojams. Pats stengėsi tam sudaryti sąlygas, inicijuodamas lietuvių tyrinėtojams stipendijas.

Šių eilučių autoriui per pokalbius su Redaktoriumi buvo išsakyta keletas priesakų:

1. Neapleisti ir toliau tęsti Lietuvos Metrikos leidimą. Tai daryti įtraukiant į darbą mokslininkus iš Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos. Bendromis minėtų šalių pastangomis rūpintis Lietuvos Metrikos sugražinimu iš Maskvos į Vilnių, buvusią LDK sostinę ir ankstesnę saugojimo vietą.

2. Pasirūpinti profesoriaus ir žinomo visuomeninio-politinio veikėjo lenkų ir lietuvių santykių srityje Mykolo Römerio „Dienoraščio“ publikavimu. Šis labai

<sup>20</sup> A. S t r o ņ s k a, Litwo, Ojczyzna wasza, *Zeszyty Historyczne*, nr 132, 2000, s. 24; A. S t r o ņ s k a, Jaka Polska?, przesłanie „Kultury“, ten pat, p. 52–108.

<sup>21</sup> A. S t r o ņ s k a, Wilno: coraz dalej, *Kultura*, nr 10/637, s. 176–193.

svarbus Lietuvos ir Lenkijos XX a. istorijos šaltinis buvo žinomas Redaktoriui ir buvo rūpestis iki pat jo gyvenimo pabaigos. Domėjosi juo pirmiausia kaip sudėtingų XX a. pirmosios pusės lenkų–lietuvių ir Lietuvos–Lenkijos santykių liudytoju, kaip šaltiniu, kuriame išdėstyta amžininko, tų įvykių dalyvio, analizė. Labai vertino ir pačią M. Römerio asmenybę – kaip demokratą, draugišką lenkų ir lietuvių santykių šalininką, krajovcą, mąstytoją.

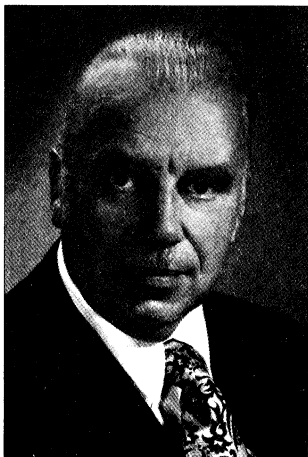
„Dienoraštį“ publikuoti jau rengiamasi, iššifruoti pirmieji tomai, parašyti jų paaiškinimai... Darbas dar toli gražu nebaigtas, nes prieš akis dar apie 35 tomai. Orais ir nepriklausomo, visada ištikimo sau Kunigaikščio iš senosios Lietuvos atminimas Lietuvos ir Lenkijos istorikus įpareigoja ir skubina tai daryti.

*Post scriptum.* Dar ir šiandien galima dažnai išgirsti nuogaustaujant, kad politinė demokratinė mintis J. Giedroycui mirus neteko tokios tribūnos, kokia buvo „Kultura“. Ji jau nebeleidžiama vadovaujantis velionio priesaku<sup>22</sup>. Bet ir nesant tokio priesako bergždžiai būtų galima viltis, jog „Kultura“ būtų išlikusi... Aišku, kad joks žurnalas – ar „Kultura“, ar kitas nepajėgus tęsti J. Giedroyc'o vykdytos misijos, nekeičiant pastarojo požiūrio į vykstančius procesus. Redaktoriaus valia įpareigoti tęsti Literatūros instituto veiklą, toliau leisti „Zeszyty Historyczne“ jo bendražygiai Zofija Hertz ir Henrykas Giedroycas, atsisveikindami su „Kulturos“ skaitytojais kad ir labai apgailestaudami tai irgi pripažįsta. „Daug skaitytojų ir draugų mūsų prašo „Kulturą“ išsaugoti, bet argi yra kas nors, kuris galėtų ją tęsti išlaikydamas joje Jerzy Giedroyc'o dvasią?“ – klausia jie. Ir čia pat atsako: „Tai iš tiesų neįmanoma“<sup>23</sup>. Niekas juk negali pakeisti ir nepakeis žmogaus, kuris savo prigimties, gyvenimo patirties dėka gebėtų būti toks jautrus visuomenės būčiai ir siūlyti tos būties išlikimui sprendimus, kaip kad „Kulturos“ Redaktorius, suderinęs savyje konservatyvumą su demokratiškumu kilmės, laikysenos, veiklos bei idėjinių nuostatų požiūriu.

Rimantas M i k n y s

<sup>22</sup> Do czytelników i przyjaciół, *Kultura*, 2000, nr 10/637, s. 6.

<sup>23</sup> Ten pat.



**JURGIS GIMBUTAS**  
(1918 01 18 – 2001 05 21)

Gegužės 21 d. Arlingtone (JAV) mirė inž. dr. Jurgis Gimbutas – žymus Lietuvos kultūros paveldo tyrėjas, kultūros istorikas, mokslo ir visuomenės veikėjas.

Senos žemaičių giminės palikuoniai 1918 metus sutiko Maskvoje, kur ir gimė J. Gimbutas. Po Pirmojo pasaulinio karo šeima grįžo į Lietuvą. 1935 m. Kaune baigęs „Aušros“ gimnaziją, J. Gimbutas įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Statybos fakultetą.

Dar vaikystėje sutiktas prof. Ignas Končius, pasakojęs apie savo etnokultūrinius tyrimus ir keliones po Žemaitiją, pažadino J. Gimbutą susidomėjimą krašto praeitimi, senaisiais pastatais. 1934 m. jis pradėjo fotografuoti senuosius kaimo trobesius, keliaudamas po įvairias Lietuvos vietas.

1941 m. baigęs VDU, J. Gimbutas liko dirbti asistentu Statybos katedroje pas prof. Joną Šimoliūną. Šis paragino rengti disertaciją apie senojo lietuvių kaimo statybą – ligtol menkai tyrinėtą barą. Nacistinės okupacijos metais J. Gimbutas, apsirūpinęs tuomet reikalingais leidimais, tyrinėjo senuosius kaimus, rinko medžiagą Lietuvos muziejuose.

Artėjant frontui, 1944 m. liepą Gimbutų šeima išvyko į Vakarų. Į Vieną pavyko atsivežti disertacijai kauptą medžiagą, ten tapti Aukštosios technikos mokyklos doktorantu. Tačiau karo veiksmams prisivijus, J. Gimbutui teko vėl nutraukti mokslinį darbą.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Gimbutų šeima apsistojo Tiūbingene, kur prie universiteto veikė Etnografijos institutas. Ten J. Gimbutas ir jo žmona Marija Alseikaitė-Gimbutienė rengė dar Lietuvoje pradėtas savo disertacijas. Vėl studijuota bibliotekose, rasta medžiagos, kaupiti vis nauji duomenys (ir iš lietuvių išėivių gaunant vertingų žinių apie Lietuvos kaimo senuosius trobesius). Su savo rengiama disertacija J. Gimbutas tapo Štutgarto aukštosios technikos mokyklos Statybos istorijos katedros doktorantu. Kartu teko uždarbiauti Miunchene, UNRRA universiteto Statybos fakultete dėstant išėiviams.

1948 m. liepos 28 d. J. Gimbutas Štutgarte apgynė inžinerijos daktaro disertaciją „XIX a. lietuviško kaimo namo stogas“ („Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert“). Tai buvo pirmasis stambus mokslinis darbas apie Lietuvos kaimo statinių istoriją, parengtas naudojant gausią medžiagą iš Lietuvos bei kitų šalių. Tuo buvo pradėta lietuviška namotyra – sistemingas bei išsamus senųjų kaimo pastatų tyrimas pagal tuometinius Vakarų Europos standartus. Išeivijoje atsідūręs darbštus ir atkaklus žmogus sugebėjo pasinaudoti Vakaruose sukauptais kaimo statybos istorijos literatūriniais šaltiniais – dėl politinio teroro bei ideologinių suvaržymų neaprieinamais likusiems sovietų okupuotoje Lietuvoje. Nuo tol Lietuvos namotyroje išsiskiria du keliai – likę okupuotame krašte tyrėjai daugiau rėmėsi krašte surenkama medžiaga, o J. Gimbutas darbavosi išeivijoje, naudodamasis gausiais literatūros šaltiniais iš Vakarų ir Lietuvos.

1949 m. Gimbutų šeima persikėlė į JAV. Tenykščiuose universitetuose europinės namotyros žinios nebebuvo reikalingos, todėl J. Gimbutui 1949–1983 m. teko dirbti statybos inžinierių firmoje, atliekant daug reikšmingų darbų.

Tačiau kartu jis tęsė ir savo mokslinį darbą – jam atlikusį laiką paskirdamas Lietuvos kultūros paveldo tyrimams. 1958 m. išspausdinta J. Gimbuto reikšminga studija „Lietuvių sūdžiaus architektūra Mažojoje Lietuvoje“ – pirmasis tokios krypties darbas lietuvių kalba, apibūdinęs pokarinėje Lietuvoje nebeminimą ir sovietų pasmerktą sunaikinti baltišką kraštą. Beje, išsamų straipsnį apie Mažosios Lietuvos kaimų architektūrą J. Gimbutas „Aidų“ žurnalui Miunchene parengė dar 1945/1946 m. žiemą. Tam kraštui skirtas ir 1965 m. J. Gimbuto straipsnis „Mažosios Lietuvos krikštų formos“.

1970 m. J. Gimbutas paskelbė studiją „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, 1980 m. – „Rytų Lietuvos kaimų sodybos ir trobesiai“. 1999 m. jau Vilniuje išleista J. Gimbuto knyga „Lietuvos kaimo trobesių puošmenys“ – pirmoji Lietuvoje tos krypties išsami studija.

Daug J. Gimbuto straipsnių paskelbta išeivijoje leistoje „Lietuvių enciklopedijoje“. Jis buvo šios enciklopedijos Statybos skyriaus redaktorius bei 37 tomo vyr. redaktorius. Jo straipsniai skelbti „Encyclopedia Lithuanica“, mokslinių darbų rinkiniuose, daugelyje išeivijos leidinių.

J. Gimbutas – daugybės recenzijų, mokslo populiarinimo bei publicistinių straipsnių autorius. Jie suregistruoti 1992 m. Vilniuje išleistoje J. Gimbutui skirtoje bibliografinėje rodyklėje.

J. Gimbutas daug rašė apie iškilius Lietuvos žmones. 1974 m. su V. Daniu išleido knygą „Steponas Kolupaila“, 1988 m. – „Jonas Šimoliūnas“, paskelbė daug straipsnių apie Lietuvos kultūros, mokslo ir visuomenės veikėjus.

Išėivijoje J. Gimbutas pasižymėjo aktyvia visuomenine veikla. Nuo 1949 m. jis priklausė Amerikos lietuvių inžinierių ir architektų sąjungai. Buvo vienas iš Bostono lietuvių kultūros klubo steigėjų bei jo pirmininku. 1954 m. tapo Lituianistikos instituto tikruoju nariu (1973–1978 m. ir jo pirmininku). 1964 m. tapo Lietuvos skautų sąjungos Vydūno fondo tarybos nariu, 1975–1992 m. buvo Lietuviškosios skautybės fondo valdybos vicepirmininku. 1970–1972 m. J. Gimbutas buvo ir VLIK'o tarptautinės radijo tarnybos korespondentas, Baltų studijų asociacijos steigėjas bei narys.

J. Gimbutas buvo žinomas lietuviškų organizacijų, tautiečių okupuotoje Lietuvoje rėmėjas. Daugybę knygų bei kitų leidinių jis atsiuntė Lietuvos bibliotekoms, rėmė Lietuvos mokslininkus. Vilniaus universiteto bibliotekoje sukauptas J. Gimbuto rankraščių fondas. Savo gausią biblioteką jis 1993 m. padovanojo Vytauto Didžiojo universitetui. 1994 m. Vilniaus Gedimino technikos universiteto istorijos muziejuje įrengta dr. J. Gimbutos gyvenimo, veiklos ir darbų ekspozicija. Šis universitetas 1999 m. J. Gimbutui suteikė garbės daktaro vardą.

Nuo Atgimimo metų J. Gimbutos mokslinis ir publicistinis palikimas grįžta į Lietuvą. Tad nors sovietmečiu Lietuvoje užaugo ne viena karta žmonių, negalėjusių susipažinti su J. Gimbutos darbais, dabar jo palikimas pradeda užimti deramą vietą.

J. Gimbutas istorijoje išliks kaip darbštus Lietuvos kultūros paveldo tyrėjas ir sisteminiojas, daug kur buvęs pirmuoju. Jo darbai (nors ilgam ir atskirti nuo Lietuvos) padėjo lietuviškai paveldotyrai bei kultūros istorijai vyti Vakaruose toli pažengusius šiuos barus. Ypač vertingi J. Gimbutos darbai apie Mažąją Lietuvą – po 1944 m. beveik nebetyrinėtą ir sunaikintą kraštą.

Martynas P u r v i n a s





**ETNOLOGĖ**  
**LAURA PIŠKINAITĖ-KAZLAUSKIENĖ**  
**1952–2001**

Laura Piškinaitė-Kazlauskienė gimė 1952 m. gegužės 2 d. Kaišiadorių r. Paparčių kaime. Nuo 1971 m. kovo 16 d. pradėjo dirbti Lietuvos istorijos institute. Į Etnografijos sektorių (dabar Etnologijos skyrius) laborante buvo paskirta 1973 m. lapkričio 27 d., nuo 1977 m. sausio 17 d., baigusi Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą – vyr. laborante. Per savo darbštumą ir užsispyrimą ji greitai įsitraukė į instituto etnologų mokslininkų kolektyvą – nuo 1983 m. balandžio 1 d. dirbo jaunesniąja, nuo 1990 m. balandžio 9 d. –

moksline, nuo 1995 m. spalio 16 d. – vyresniąja moksline bendradarbe. Dar būdama laborante ir aptarnaudama skyriaus archyvą pradėjo kryptingai tyrinėti bitininkystės verslą. Jau 1979 m. paskelbtas pirmasis mokslinis straipsnis „Kraštotyroje“ – „Senoji ir dabartinė Aukštadvario bitininkystė“, nuo 1981 m. periodiškai jos darbai publikuoti skyriaus leidinyje „Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ (dabar – „Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“), kryptingus tyrimus liudijo jau nuo 1982 m. rengti etnografinių klausimų lapai, mokslinę brandą – nuo 1986 m. pradėti publikuoti straipsniai „LTSR MA darbuose“ (per ketverius metus čia paskelbti net 5 stambūs straipsniai). 1989 m. vadovaujant Angelei Vyšniauskaitei, Minske apginta daktaro disertacija „Bitininkystė Lietuvoje XIX a. II pusėje – XX a.“ Bitininkystės tyrinėjimus vainikavo 1995 m. išleista monografija „Bitininkystė Lietuvoje (XVI a. – XX a. pirmoji pusė)“. Kruopščiais L. Kazlauskienės darbais Lietuvoje visapusiškai ir giliai išnagrinėtas bitininkystės verslas. Deja, likimas nelėmė visiškai užbaigti ir apibendrinti Lietuvos žvejybos tyrinėjimų, pradėtų baigus bitininkystės tematiką, nors šiai temai skirti jos vertingi moksliniai straipsniai prestižiniuose „Lietuvos istorijos metraštyje“, „Liaudies kultūroje“, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbuose“ ir 1998 m. išleista monografija „Žvejybos istorijos apybraižos“. Antroji žvejybai skirta monografija taip ir neišvydo dienos šviesos. Platų mokslininkės akiratį liudija ir pradėti žydų bei kalinių kultūros tyrinėjimai. Pastarąja tema pirmasis straipsnis išspausdintas jau po etnologės mirties.

L. Kazlauskienė paliko ne tik dvi monografijas, dešimtis mokslinių straipsnių užsienio ir Lietuvos leidiniuose, skaitė keliolika pranešimų mokslinėse konferencijose, bet ir per beveik tris dešimtmečius sukaupė gausybę etnografinių aprašų, piešinių, fotonegatyvų, jos rankomis ilgą laiką buvo puoselėjamas Etnologijos skyriaus archyvas.

Net ir nagrinėdama materialiosios kultūros realijas, ji neapsiribojo vien bitininkystės ar žvejybos įrankių tipizacijomis, verslo formų kaitos aprašymais. Jos darbų objektas – žmogus. Skaitytojus žavėjo bandymai suvokti bitininko, žvejo vidinį pasaulį, taikliai atskleidžiami juos supę socialiniai santykiai.

Kiekvieną darbą ji dirbo su meile ir atsidėjimu. Rodos, neseniai girdėjome jos kupinus susižavėjimo žodžius apie bites ir bitininkus, šmaikščius pastebėjimus apie žvejus ir žuvis, užuojautą bylojančius pasakojimus apie kalinius ir kalėjimus. Deja, negailestingas likimas neleido dienos šviesą išvysti dar daugeliui svarių darbų, tačiau Lauros nueitas kūrybos kelias bus gyvas visų Lietuvos etnologų širdyse.

Žilvytis Š a k n y s